

tinēt invenire medium in virtutibus ex parte materiæ, non autem finis quem intendunt præstituerē; sed hunc finem præbet syndæresis, in quantum ex illa inclinatur homo, ut in qualibet materia intendat bonum rationis ut sic, et hanc intentionem in unaquaque materia supponit prudentia. Sed quod determinate hic et nunc accipiatur bonum rationis hoc debet dirigere, et præcipere prudentia, et virtus eligere. Et ideo ad hanc electionem, ut mediante illa, virtus assequatur finem, quem intendit, prudentia dirigit, non dando finem, qui est esse secundum rationem, sed juvando, et dirigendo electionem ad assecutionem ejus.

XXXI. Si ergo aliqua virtus non habeat naturam regulabilem a ratione, et lege, sed pro materia immediata habeat ipsam regulam ex parte objecti, et materiæ, non consistet in medio. Et talis est in naturalibus syndæresis, et naturalis inclinatio ad bonum, quæ ex illa sequitur, et in supernaturalibus virtutes theologicæ, licet verum sit quod ex parte subjecti, quasi materialiter, et per accidens possunt habere medium, sicut spes est media inter præsumptionem, et desperationem, non ex parte Dei, quem secundum nullam circumstantiam nimis sperare possumus, sed ex parte conditionis subjecti, quatenus vel sine propriis meritis sperat per præsumptionem, vel etiam de auxilio Dei, quod omnibus communiter patet, diffidit per desperationem. At vero religio habet pro materia cultum, non Deum ipsum: in cultu autem potest esse excessus, aut defectus secundum circumstantias tenentes se ex parte ipsius materiæ, qua debet coli Deus, licet non secundum respectum ad Deum. Et ita superfluum, et diminutum ex circumstantiis non sumitur solum ex parte conditionis sub-

jecti; sed ex parte ipsius materiæ circumstantionatæ, et modificatæ. Sicut etiam in justitia, si quis ita vellet reddere, quod suum est alteri, ut etiam furioso redderet gladium, esset superfluitas in justitia, et peccaretur per excessum secundum injustitiam, juxta illud: Noli nimis esse justus.

XXXII. Colligamus ergo ex dictis in toto isto articulo, quod objectum integrum religionis est cultus, seu obsequium debitum Deo, quod debitum fundatur, et debetur ratione excellentiæ divinæ, quatenus est primum principium creaturæ, et in tali objecto invenitur materiale, et formale, et conditio requisita. Materiale est illud, quod subjicimus Deo, ut Deum colamus, verbi gratia, quod subjiciamus corpus nostrum, vel mentem nostram, vel res exteriores: et hac ratione habet actus materialiter diversos. Formale vero est ratio cultus, seu honoris debiti reddendi secundum regulas rationis: et ex hac parte admittit religio æqualitatem, seu medium secundum debitas circumstantias in materia sua. Conditio vero est illud a quo per se pendet tale debitum, ut constituatur in ratione debiti, tamquam a requisito: pendet autem a fundamento ratione cujus debetur, et a termino cui debetur; et hic est Deus ratione suæ excellentiæ: et si intrat in obliquo ut objectum cui. Et per hanc subjectionem, et cultum dicitur religio unire nos Deo, sicut inferius unitur superiori per subjectionem.

XXXIII. Hoc autem constituto debito, sequitur ulterius, quod quando religio per actum suum solvit hoc debitum honorando Deum, mediante tali debito quod solvit, ordinat ipsum ad Deum, ut ad personam quamdam excellentissimam, quia debet respicere et attendere ad eum, quem honorat ut ad personam, et rem quam-

dam tali honore dignam; et hoc cum affectu quodam, et amore. Et hac ratione potest habere Deum, et ut objectum mediatum religionis, et ut finem ultimo finalizantem religionem: finalizantem quidem quatenus Deus est amatus, quia sic est finis superior religionis, qui respicitur a charitate: ut objectum autem mediatum, quatenus personam ipsam attendit, ut propter ejus excellentiam reddat honorem, quo est digna. Et sic mediante cultu, et solutione ejus fertur quoque in personam ipsam, non solum ut terminum cui, sed ut rem quæ est digna honore: sicut etiam actus ut imperatus, solet dici mediatum respectu imperantis, non quoad objectum, sed quoad ordinationem in finem.

## ARTICULUS VI.

*Utrum religio sit præferenda aliis virtutibus moralibus?*

I. Titulus per se clarus est. Comparat enim S. Thomas religionem in nobilitate cum virtutibus moralibus; nam intellectuales sunt superiores moralibus, et consequenter religione, quæ moralis est, et ex hoc manet exclusa ab ista comparatione prudentia, quæ non est pure moralis, sed simpliciter intellectualis, quia formaliter versatur circa verum: materialiter autem dicitur moralis, quia habet pro materia suæ directionis agibilia, seu moralia, non sub ratione boni, sed sub ratione veri, quod terminatur ad bonum practice dirigendo, et imperando. Virtutes etiam theologicæ tam moralibus, quam intellectualibus nobiliores sunt, quia immediate attingunt Deum ut objectum. Unde excluditur ab ista comparatione etiam illud, quod imperfecte, et reductive

pertinet ad virtutem theologicam, scilicet, pia affectio, quæ ex parte voluntatis requiritur ad fidem etiam quantum ad specificationem ejus, hæc enim non est virtus, sed aliquid imperfectum, et per modum dispositionis in genere virtutis. D. Thomas autem solum comparat religionem aliis virtutibus, quæ vere sunt virtutes; hæc autem in se non est virtus, et id quod reductive, et imperfecte est reducitur ad virtutem theologicam, quæ superat religionem.

EXPENDITUR PRIMA RATIO D. THOME.

II. Una conclusio elicitur ex articulo: Religio est nobilior cæteris virtutibus moralibus. Probat eam D. Thomas dupliciter. Primo, in argumento Sed contra ordo præceptorum in lege proportionatur ordini virtutum, si quidem præcepta legis sunt de actibus virtutum: sed prima præcepta decalogi sunt de actibus religionis, ut patet Exod. xx: *Unum Deum coles, etc.* ergo religio est etiam prima inter virtutes morales.

III. Hæc tamen ratio videtur in duobus deficere. Primo quidem, quia præcepta decalogi solum dantur de his, quæ pertinent ad justitiam, et per quæ homo ordinatur ad alterum, ut expresse tradit D. Thomas infra quæst. cxxii, art. i: ergo ex hac ratione solum concluditur nobilitas religionis inter omnes partes justitiæ et virtutes, quæ sunt ad alterum, non vero supra alias virtutes, quæ ad alterum non sunt: secundo, quia peccata, quæ prohibentur in his præceptis non ordinantur secundum majorem, vel minorem gravitatem; ergo neque virtutes, quæ præcipiuntur, ordinantur secundum majorem, vel minorem perfectionem. Antecedens



patet, quia in secundo præcepto decalogi non prohibetur blasphemia, quæ est gravior perjurio: neque in sexto præcepto prohibetur bestialitas, quæ est gravior adultério: neque in septimo rapina, quæ est gravior furto.

IV. Sed hæc facile solvuntur advertendo, quod in decalogo non dantur directe præcepta de omnibus virtutibus, sed solum traduntur prima, et communissima præcepta, quæ immediate deducuntur ex principiis naturalibus; et ita talia præcepta, maxime spectant ad totam communitatem hominum. Quia vero, ut inquit D. Thomas 1-2, quæst. c, art. xi ad tertium, virtutes ordinantes ad alium maxime spectant ad bonum commune, ideo de istis, ut magis communibus, dantur præcepta directe in decalogo; possunt tamen ad ea reduci ea, quæ pertinent ad alias virtutes: præsertim, quia actus aliarum virtutum sub ratione justitiæ præcipi solent, prout scilicet reducuntur ad bonum commune, qua solum ratione præcipi possunt a lege humana, ut citato loco dicit D. Thomas articulo primo: et quia justitia est præcipua inter alias virtutes morales, quæ non sunt ad alterum, quia existit in subjecto nobiliori, scilicet in voluntate, aliæ autem in appetitu sensitivo, et versatur circa nobiliorem materiam, scilicet operationis ad alterum, quæ sunt magis rationales quam passiones: ideo in præceptis justitiæ, si præcipua sunt præcepta de actibus religionis, a fortiori sunt præcipua quam ea, quæ dantur de cæteris virtutibus moralibus, quæ non sunt ad alterum. Et sic patet solutio ad primum.

V. Ad secundum dicitur ex Cajetano loco citato primæ secundæ, quod præcepta decalogi sunt prima, et magis communia præcepta interea, quæ per legem aliquam jubentur, et

ita debent tradi de his, quæ communiter accidunt: et inter alia, quæ accidunt communius quanto graviora, tanto prius prohibentur: et ideo ex genere suo peccata, quæ sunt contra præcepta primæ tabulæ quæ sunt erga Deum, graviora sunt, quam ea quæ sunt contra præcepta secundæ tabulæ, quæ sunt erga proximum. Illa vero peccata, quæ in argumento proponuntur sunt graviora, sed non prima, et communiora: et ideo de illis non dantur directe præcepta in decalogo, sed sub communibus continentur.

EXPENDITUR SECUNDA RATIO D. THOME.

VI. Secunda ratio, qua probat S. Thomas conclusionem, talis est: Ea quæ sunt ad finem, tanto sunt meliora, et perfectiora, quanto propinquiora fini; sed virtutes morales (ut dictum est in præcedenti articulo) sunt circa ea quæ ordinantur ad finem; ergo illæ, quæ magis appropinquant huic fini, sunt perfectiores. Major constat, quia ea, quæ sunt ad finem, sumunt suam bonitatem, et perfectionem ex fine, si quidem fini primo et per se convenit bonum: ea vero, quæ sunt ad finem, ex participatione finis, et non per se prima sunt bona. Rursus; sed religio magis de propinquo accedit ad finem, qui est Deus, quam aliæ virtutes morales, si quidem operatur ea, quæ directe, et immediate ordinantur ad honorem Dei: ergo religio est perfectior inter alias virtutes morales.

VII. Contra hanc rationem quinque virtutes morales pugnant, quæ principaliores quam religio videntur, et apud D. Thomam et secundum veritatem. Prima est, justitia legalis, quam D. Thomas dicit præ-

clariorem inter omnes virtutes morales, ut patet supra quæst. LVIII, art. XII. Secunda est misericordia, quam D. Thomas supra quæst. xxx, artic. iv, dicit secundum se esse maximum omnium virtutum; per comparationem autem ad habentem illam esse maximam inter omnes, quæ sunt ad proximum. Et specialiter in solutione ad primum et secundum eam præfert sacrificiis, et operis exterioribus religionis. Et colligitur etiam ex illo Osee VI, et Matth. IX: *Misericordiam volo, et non sacrificium*. Tertia est humilitas, quam D. Thomas infra quæst. CLXI, art. v dicit, quod post virtutes theologicas, et post virtutes intellectuales, quæ respiciunt rationem, et post justitiam, præsertim legalem, potior cæteris est humilitas. Quarta est pœnitentia, quæ satisfacit Deo pro peccato, et ita immediate ordinatur ad Deum ut ad objectum cui, et ex hac parte non est inferior religione. Ex alia vero parte superat illam, quia pœnitentia est ultima dispositio ad gratiam, et ad reconciliationem Dei, et habet placare Deum offensum, qui est effectus nobilior quam colere, quia restituere honorem plus est, quam conservatum colere. Quinta est obedientia, de qua dicitur I Reg. xv: *Melior est obedientia quam victima, et auscultare magis quam offerre adipem arietum*.

VIII. Et confirmat hoc D. Thomas infra quæst. cv, articulo in medio corporis ubi ait: « Quod per se loquendo laudabilior est obedientiæ virtus, quæ propter Deum contemnit propriam voluntatem, quam aliæ virtutes morales, quæ propter Deum aliqua alia bona contemnunt. Unde D. Gregorius dicit in ultimo moralium, quod obedientia victimis jure præponitur, quia per victimas aliena caro, per obedientiam vero voluntas propria mactatur. » Sic D.

Thomas qui etiam ibidem articulo secundo ad secundum, ponit quod obedientia non est media inter duas malitias; et sic minus videtur habere medium quam religio, et consequenter magis accedere ad virtutem theologiam, et præsertim ad charitatem, quia per obedientiam habet homo idem velle, et nolle quod Deus; quod maxime spectat ad amicitiam.

PREFERTUR RELIGIO JUSTITIÆ LEGALI.

IX. Circa primam virtutem, scilicet justitiam legalem, Cajetanus hic censet perfectiorem esse religionem: ejus vero sententiam communiter rejiciunt recentiores, ut Suarez lib. III de religione, cap. IX, et magister Torres cap. VI, disputatione unica, et Ledesma in summa Hispanica, tract. IX, cap. I, ubi etiam pro se citat Aragon. Et Cajetanus quidem fundat suam sententiam in eo quod justitia legalis, et religio comparantur ut totum et pars, quia ad justitiam legalem pertinet ordinare et ferre leges circa ea, quæ sunt religionis; Suarez autem non modicum laborat in intelligendo fundamentum Cajetani.

X. Quod tamen ut recte participatur, advertite quod justitia legalis cum sit virtus quæ respicit bonum commune, et invenitur in subditis, et in principe, sed in principe quasi in ordinante active ipsum bonum commune, et ideo dicitur esse in illo architectonice; in subditis vero, ut in passive ordinatis ad bonum commune et ita est in illis ministerialiter, ut loquitur D. Thomas supra quæst. LVIII, art. VI, quia videlicet bonum commune, et pendet a principe, ut gubernatore illius, et respicitur a subditis, ut a



partibus ordinatis ad totum; et quia bonum commune ordinatur per leges, ideo justitia ordinans, et faciens id quod debetur bono communi, dicitur justitia legalis, quia ut inquit ibi D. Thomas, art. v: « Per eam homo concordat legi ordinanti actus omnium virtutum in bonum commune. » Cum ergo objectum hujus justitiæ sit reddere debitum bono communi, si consideretur præcise ut in subditis, qui solum respiciunt bonum commune, sicut partes totum, apparet quod excellentior sit religio, quia hæc habet reddere debitum Deo, quod est excellentius quam reddere debitum bono communi: præsertim in eo, qui reddit hoc debitum tamquam pars, et inferior respectu boni communis, cum excellentius bonum sit Deus, cui subjicitur homo per religionem, quam bonum commune, cui subjicitur subditus. Et ita respiciendo utrumque bonum ex parte inferioris, qui ei subjicitur, sine dubio eminet religio.

XI. Cæterum Cajetanus non consideravit justitiam legalem solum secundum quod invenitur in subditis, quia in illis est secundario, et ministerialiter, ut diximus ex D. Thoma, sed consideravit illam secundum suam principalitatem, prout invenitur in principe. Et sic aliter redditur debitum bono communi a principe, quam a subditis. Intendit enim princeps conservationem boni communis ferendo leges, quibus homines regulentur ad faciendum ea, quæ ad bonum commune pertinent. Ut autem conservetur bonum commune, oportet attendere omnia, quæ in bono communi requiruntur, præsertim quantum ad duo. Primum, quod conservetur unicuique jus suum reddendo unicuique quod ei debetur; præcipuum autem debitum tam ex parte hominis privati, quam ex parte totius communitatis est

honor Deo debitus, et ita ad justitiam legalem pertinet conservare bonum religionis, præsertim publicum, et quod a tota communitate debetur Deo.

XII. Secundum quod debet attendi, est ordo boni communis ad suum finem, qui est Deus; si enim bonum commune non ita ordinetur, ut in eo attendatur ordo ejus ad finem suum, id est, Deus, ita quod omnia ordinentur ad bonum commune tali modo, quod non deordinentur a fine boni communis, qui est Deus, alias non poterit conservare bonum commune, si in ipso præcise sistat ordinatio principis, sed deviabatur facile ad hoc, ut pro fine habeatur ratio status communis, quæ est perniciosa reipublicæ bene ordinatæ, oportet ergo quod justitia legalis, si consideretur ut in principe tamquam virtus conservativa boni communis, non sistat in bono communi, ut in fine, sed potius ipsi bono communi reddat ordinationem ad suum finem, qui est Deus; quia hoc maxime debetur bono communi a principe, tamquam præcipuum debitum, sine quo non potest conservari. Legalis autem justitia respicit omne debitum bono communi; et hoc multo magis urget in justitia legali infusa, qualis est in principe gubernante Ecclesiam; bonum enim commune Ecclesiæ ordinatum est a Christo Domino secundum excellentiorem rationem, scilicet ut fideles supernaturaliter gubernentur in ordine ad acquisitionem vitæ æternæ, sicut dixit Petro Joannis ultimo: *Simon Joannis amat me, pasce oves meas*, quasi in charitate fundando pasturam ovium, et regimen ecclesiasticum, seu potius decernens secundum charitatem esse ordinandum; neque enim charitas requiritur in prælato, ut vere prælatus sit, sicut dixit Wiclephus damnatus in Concilio Constantiensi, sed tamen

gubernatio spiritualis secundum charitatem ordinanda est, et sic saltem ista justitia legalis perfectior est religione, cum de religione ordinet modo altiori.

XIII. In summa justitia legalis reddit debitum bono communi; religio vero reddit debitum Deo; sed tamen religio reddit debitum solum uno modo, scilicet per subjectionem ad Deum: justitia vero legalis duplici modo. Nam prout in subditis reddit debitum subjectionis eo modo, quo pars debet ordinari ad totum, et observare ea quæ ad bonum totius requiruntur. Unde aliqui existimaverunt justitiam legalem in subdito non distingui a virtute obedientiæ, ut Lessius probat libro II de justitia et jure, cap. I, dubit. III, num. XIX, sed falso, quia obedientia solum respicit observantiam præceptorum, ut procedent a superiore, justitia vero legalis respicit ipsam communitatem, et comparat subditum non ut ad præcipientem, sed ut partem suo toti. Alii autem putaverunt justitiam legalem esse complectionem omnium virtutum in subdito, quatenus legi obtemperat, et in superiori quatenus legem facit observari, ut sentit eusthacius, ethicorum cap. I, et ibidem Buridanus quæst. IV, et Andreas a Vega lib. V in Concilium Tridentinum cap. IV, quod tamen est expresse contra D. Thomam super quæstionem LVIII, art. VI, et vethicorum, lect. II, quia justitia legalis non est virtus generalis per essentiam, sed per imperium; nulla enim datur virtus generalis per essentiam quæ vere virtus sit, licet dentur aliquæ conditiones virtutum generaliter transcendentibus per omnes virtutes; de quo D. Thomas 1-2, quæst. LXI, art. III: quare justitia legalis respicit peculiare debitum, scilicet id quod debet pars suo toti in eo quod pertinet ad bonum commune.

XIV. At vero justitia legalis prout

in principe non solum reddit debitum subjectionis, quatenus princeps debet ordinari, et subdi bono communi, sed etiam reddere bono communi conservationem omnis debiti requisiti, et inventi in bono communi. Unum autem ex debitis, quod debetur bono communi, et requiritur ad eius conservationem, est ut secundum Deum prævideatur gubernationi ejus non sistendo tamquam in fine in statu boni communis, sed ordinationem ejus ad ulteriorem finem, scilicet ad Deum, conservando. In hoc autem justitia legalis eminentius colit Deum, quam religio, quatenus ei subdit non solum personam particularem, sicut facit religio, sed totam communitatem, et bonum commune, non reddendo Deo debitum directe, sed reddendo debitum bono communi, cui debitum est ut subjiciatur Deo ab eo, qui gubernat illud. Et hoc est eminenter, et virtualiter Deum colere ad eum modum, quo Cajetanus dixit infra quæst. CVII, art. I, circa finem, religionem eminenter facere ea quæ sunt pietatis, et observantiæ. Sic justitia legalis in principe eminenter est cultus Dei, quatenus reddit hoc debitum bono communi, quod subjiciatur Deo: et sic intellecta sententia Cajetani acutissima est, et probabilissima.

XV. Sed instabis: Nam justitia legalis tam in principe, quam in subditis, habet pro objecto cui bonum reipublicæ, quod est bonum humanum, et non habet pro fine cui, neque pro fine intrinseco Deum; ergo semper est inferior religione; quin potius religio imperat illi, sicut et omnibus aliis virtutibus, quia cultus divinus non debet ordinari in bonum reipublicæ, sed e converso; et ita sicut religio imperat omnibus virtutibus, etiam theologiceis, quatenus potest ordinare earum actus in cultum Dei, sic et justitiæ le-